

Inleiding

In 2016 heeft de gemeenteraad het visiedocument de Kracht van Waalre vastgesteld. Hierin worden twee richtingen aangegeven waarin de gemeente zich ontwikkelt, namelijk intensief en effectief samenwerken in de regio en een diepgaandere samenwerking als gelijkwaardige partner met haar inwoners. De wij-zij houding moet nog meer veranderen in een 'wij' gevoel. Waalre is een unieke gemeente die er voor haar inwoners is, maar die ook door haar inwoners wordt gemaakt.

Dit wordt benadrukt in de uitgangspunten van het visiedocument waarin het primaire uitgangspunt de kracht van de inwoners zelf is. Daarnaast moet er ruimte zijn voor inwoners om zich te ontplooiën en een bijdrage te leveren aan de samenleving. Nieuwe initiatieven en werkvormen worden gestimuleerd. Institutionalisering is niet langer vanzelfsprekend.

Uit het onderzoek 'De gemeente Waalre zijn we samen' (juni 2016) komen voor de gemeente Waalre de volgende merkwaarden naar voren:

- Groene woongemeente
- Middenin de Brainportregio
- Kracht door lokale verbondenheid en samenwerking

Zeker deze laatste waarde zet de deur wagenwijd open voor burgerparticipatie, maar om dit succesvol en gestructureerd uit te voeren moeten duidelijke, maar niet te strakke kaders vastgesteld worden die door de raad, het college, de organisatie, en de inwoners gedragen worden. Hierin is ook de motivatie achter deze nota te vinden. De nota geeft een houvast aan de gemeente en de inwoners om samen Waalre een prettige woongemeente te houden en waar gewenst te verbeteren. De nota geeft kaders om burgerparticipatie in Waalre naar de volgende stap te brengen en zet een proces neer voor burgerinitiatieven.

Kortom Waalre is een transparante en betrouwbare gemeente, die daadwerkelijk open staat, de dialoog aangaat en van harte samenwerkt.

1.1 Leeswijzer

Waalre maakt al jaren samen beleid met haar inwoners, maar dit gebeurt nog steeds redelijk ad hoc zonder duidelijk vastgestelde kaders terwijl dit gestructureerd zou moeten zijn. Op het gebied van burgerinitiatieven bestaat ook slechts beperkt beleid. Deze nota biedt daar duidelijkheid over zonder bepaalde vormen van burgerparticipatie uit te sluiten of de creativiteit van inwoners te beperken.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op burgerparticipatie in Waalre in haar algemeenheid door de achtergrond te schetsen, een definitie te geven, en kernvoorwaarden neer te zetten. Vervolgens wordt het concreter door een afwegingskader te schetsen, de rolverdeling uiteen te zetten en in te gaan op participatievormen. Ten slotte wordt aandacht besteed aan de nazorg en evaluatie.

In hoofdstuk 3 worden kaders specifiek voor burgerinitiatieven neergezet. Het verschil tussen een formeel en een informeel burgerinitiatief wordt uitgewerkt. Er wordt een manier van het verzamelen van burgerinitiatieven vastgesteld. De afweging en de ondersteuning van Waalre wordt duidelijk uitgelegd.

Hoofdstuk 4 geeft aan wat er nu concreet gaat gebeuren in de gemeente op basis van deze nota om te zorgen dat deze manier van werken echt bij de gemeente en bij de

inwoners duidelijk is en een gewoonte wordt. Hierin worden onder andere het te doorlopen proces van burgerinitiatief uiteengezet in zes stappen.

2. Burgerparticipatie

2.1 Achtergrond

Burgerparticipatie wordt in alle gemeenten in Nederland toegepast. Als voorlopers worden bijvoorbeeld Borne en Peel en Maas genoemd. Ook voor Waalre is burgerparticipatie zeker geen nieuw concept. Er wordt al jaren met inwoners beleid gevormd, bijgeschaafd en soms zelfs uitgevoerd. Concrete voorbeelden hiervan zijn:

- Afvalfiets
- Herinrichting Aalst Zuid-Oost
- Team Waalre
- Duurzaam door Waalre
- Goed voor Mekaar
- Kwiekroute
- Vijf maatschappelijke dossiers van Waalre
- Kracht van Waalre
- Speeltuin Kosterhof

Hier draagt aan bij dat de inwoners van Waalre zeer betrokken zijn bij hun gemeente. Zo is gebleken uit de recente Burgerpeiling (2017). Er zijn daar bijna 800 reacties gekomen waarvan een ruime meerderheid, 65%, vaker hun mening zou willen geven over actuele onderwerpen die spelen in de gemeente. Vergeleken met andere soortgelijke gemeenten ligt de interesse vanuit de inwoners voor gemeentelijk beleid hoger. Dat kan alleen maar bijdragen aan een goede samenwerking tussen inwoners en gemeente en deze betrokkenheid moet dan ook gekoesterd en ingezet worden.

Intern is de gemeente hier ook al een hele tijd mee bezig. In 2005 is de 'Handreiking Interactieve beleidsvorming en profilering gemeenteraad' vastgesteld, waarin de raad aangeeft dat beleidsvorming in samenwerking met inwoners een vast onderdeel van het werkproces moet worden.

In 2013 werd het document 'Model voor het Organiseren van Dienstverlening en Democratie' opgesteld waarin een participatieprotocol is opgenomen. Hierin worden de hoofdstappen en onderdelen van burgerparticipatie benoemd, en wordt opnieuw het belang van beleid vormen samen met inwoners benadrukt. Nu is echter een doorontwikkeling op zijn plaats. De kennis en kunde op het gebied van burgerparticipatie ontwikkelen zich snel en om de beste resultaten en de beste samenwerking met haar inwoners te bewerkstelligen, ontwikkelt Waalre mee.

Dit doet de gemeente door het Huis van Waalre voor de inwoners en de gemeente te maken. De organisatie is waar mogelijk innovatief. Dit wordt onder andere bereikt door de invoering van het Nieuwe Samenwerken, het Zaakgericht Werken en een nieuw Dienstverlening/Hostmanship concept. Een nieuw strategisch communicatieplan, waarin communicatie met en naar inwoners centraal staat en daarmee ook meteen burgerparticipatie, is ontwikkeld. Er wordt ook een strategisch personeelsplan opgesteld om de gewenste doorontwikkeling van de ambtenaren te bereiken.

2.1.1. Omgevingswet

In 2021 zal de Omgevingswet in werking treden. Dit is een van de grootste herzieningen van wet- en regelgeving ooit, vergelijkbaar met de transformatie van het sociaal domein. De wet- en regelgeving van ruimte, wonen, infrastructuur, milieu, water en natuur, met als nieuwe toegevoegde thema's veiligheid en gezondheid worden gebundeld in de Omgevingswet en worden neergelegd op lokaal niveau. De uitgangspunten van de nieuwe wetgeving zijn:

- Minder en overzichtelijke regels
- Meer ruimte voor initiatieven
- Lokaal maatwerk
- Vertrouwen

Om dit te bewerkstelligen gaat de gemeenteraad één Omgevingsvisie en één Omgevingsplan vaststellen voor het gehele grondgebied van de gemeente, gedifferentieerd naar gebieden waarin duidelijk wordt vastgelegd welke ruimte er is voor het college en de inwoners bij de invulling van deze visie c.q. dit plan. Hierdoor ontstaat veel meer ruimte en gedeeltelijk meer vrijheid op dit gebied dan voorheen om als inwoner op bovengenoemde onderwerpen zelf ideeën en plannen aan te dragen en ook uit te voeren. Burgerparticipatie gaat nog meer deel uitmaken van de werkwijze van de gemeente en de inzet van de inwoners. De Omgevingswet dient als vliegwiel voor de Kracht van Waalre.

2.2 Definitie

De term burgerparticipatie wordt heel makkelijk gebruikt, maar wat is het nu eigenlijk? Er bestaan veel verschillende meningen over, maar een van de meest gangbare, algemene definities is als volgt:

"Een manier van beleidsvoering waarbij burgers, individueel of georganiseerd, direct of indirect de kans krijgen invloed uit te oefenen op de ontwikkeling, uitvoering en/of evaluatie van beleid." (ProDemos, 2012).

Dit is een veelomvattende definitie die ook in Waalre beaamd wordt door de organisatie, de portefeuillehouder en de inwoners. Vaak met een iets andere bewoording, maar de strekking blijft hetzelfde. Op basis van interviews is voor Waalre de volgende definitie naar voren gekomen:

"Iedere manier waarop inwoners van de gemeente Waalre betrokken zijn, dan wel bij het opstellen of het uitvoeren van gemeentelijk beleid."

Met deze definitie blijft het laagdrempelig om inwoners te betrekken bij beleid. Er wordt namelijk geen enkele vorm van burgerparticipatie uitgesloten. Hierdoor is het ook makkelijker om structureel in overweging te nemen om visies, plannen of beleidsstukken op te stellen met inwoners. Niet alle onderwerpen lenen zich echter voor burgerparticipatie en daarom is op pagina 6 een afwegingskader uitgewerkt.

2.2.1 Inspraakverordening

De gemeente Waalre beschikt over een inspraakverordening. Hierin is vastgelegd dat op basis van artikel 150 van de Gemeentewet de gemeente verplicht is, voordat bepaalde besluiten, beleid of plannen worden vastgelegd, een inspraakprocedure te starten. De plannen worden dan ter inzage gelegd in het gemeentehuis.

Wanneer er geen minimum is aan de mate van betrokkenheid van de inwoners voordat iets burgerparticipatie kan worden genoemd, valt ook inspraak onder deze term. Deze vorm van burgerparticipatie is wettelijk bepaald en is pas aan de orde als het beleid klaar is voor het besluitvormingstraject, waardoor deze beperkte mogelijkheden biedt voor daadwerkelijke invloed op het beleid.

2.3 Onderzoek

Een aantal van de projecten genoemd onder 2.1 Achtergrond op pagina 2 is geëvalueerd en daar is een aantal conclusies uit getrokken.

- Communicatie is van essentieel belang. Inwoners willen weten waar ze aan toe zijn.
- Het meenemen van burgerparticipatie moet structureel worden ingebed in het beleidsproces. Dit gaat al goed, maar het kan beter. Eigenlijk zou bij ieder project dat wordt opgezet, eerst gekeken moeten worden naar de mogelijkheden van burgerparticipatie. Dat gebeurt nu meer ad hoc dan gestructureerd.
- Er moet duidelijkheid bestaan over de rollen van alle betrokkenen, de inwoners, het ambtelijke apparaat, het college van B&W en de gemeenteraad. Het is belangrijk dat iedereen weet wat welke rol alle betrokkenen in zullen nemen om verwarring en mogelijk ongewenste verrassingen over de besluitvorming of de kaders te voorkomen.
- Het moet helder zijn voor alle betrokkenen wanneer beslismomenten zijn, wat de kaders waaraan getoetst wordt zijn en bij wie de beslissingsbevoegdheid ligt.
- Inwoners moeten meer betrokken worden bij de nazorg van de projecten waarbij ze betrokken zijn. Ook in de evaluatie kunnen inwoners een rol hebben. Het contact met de inwoners mag niet doodbloeden zodra het project in de uitvoerende fase zit.

2.4 Voorwaarden voor succesvolle burgerparticipatie

- *Geschikt onderwerp*

Hoe dat bepaald kan worden, wordt verder uitgewerkt in het afwegingskader in paragraaf 2.5. Het is sowieso van belang dat een gemeente altijd moet kunnen verklaren waarom ze niet voor burgerparticipatie kiezen, mocht dit het geval zijn.

- *Duidelijkheid over rollen en invloed*

Aan de voorkant van een project moet duidelijk zijn voor alle betrokkenen wanneer er beslissingsmomenten zijn, wat de kaders waaraan getoetst wordt zijn en bij wie de beslissingsbevoegdheid ligt.

- *Openheid en wederzijds vertrouwen*

Transparantie is een belangrijke factor als de samenwerking tot een acceptabel eindpunt moet komen. Zonder transparantie is er geen vertrouwen en zonder vertrouwen geen vruchtbare samenwerking.

- *Communicatie*

Dit is het samenkomen van bovenstaande punten. Communicatie die duidelijk, transparant en die continu tijdens het proces plaatsvindt, is het belangrijkste punt.

- o *Proceskwaliteit, -kennis en -ervaring*

Een gedeelde visie en uitgangspunten omtrent burgerparticipatie verkleint de kans dat er dingen worden gemist. Ervaring met het proces van burgerparticipatie is vervolgens nodig om het goed te laten verlopen. Door constant open te staan voor leermomenten wordt meer ervaring opgedaan die leidt tot een hogere proceskwaliteit en meer kennis van het proces.

- o *Procesbegeleiding*

Het burgerparticipatieproces moet ook goed begeleid worden. Er moet verbonden worden tussen inwoners en gemeente, het proces moet aangejaagd en gefaciliteerd worden.

2.5 Afweging

Ervaring leert dat burgerparticipatie bij veel verschillende onderwerpen kan worden toegepast. Zo zijn er al grote projecten geweest, zoals de herinrichting van de Markt, maar ook, abstracter, de toekomstvisie de Kracht van Waalre. En uiteraard zijn er ook kleinere projecten zoals de Kwiekroute en het initiatief voor een speeltuin op het Kosterhof. Grootte of abstractheid, wat vaak als reden wordt aangegeven om geen burgerparticipatie in te zetten, hoeft niet de reden om burgerparticipatie niet in te zetten. Zelfs voor onderwerpen als de aanpak van bepaalde communicatievraagstukken zou burgerparticipatie kunnen worden ingezet.

Een aantal vragen moet beantwoord worden voordat inwoners bij het maken, uitvoeren of evalueren van beleid betrokken worden. Het uitgangspunt hierbij is dat burgerparticipatie altijd wordt ingezet, tenzij hier gemotiveerd van afgeweken kan worden. Deze afweging wordt zichtbaar gemaakt middels een kopje in het collegeadvies en raadsvoorstel. In eerste instantie is de inhoudelijke portefeuillehouder hiervoor verantwoordelijk. Vervolgens ziet de coördinerend portefeuillehouder burgerparticipatie er nog extra op toe dat de afweging klopt. Het college gezamenlijk is uiteindelijk verantwoordelijk voor de definitieve afweging. De vragen zijn weergegeven in het stroomschema van ProDemos en daaronder verder uitgewerkt.

Is er voldoende beleidsruimte? Is er voldoende juridische ruimte: is bestaande wet- en regelgeving geen belemmering? Valt er iets te kiezen?

Inwoners willen niet meehelpen alleen voor de vorm. Er moet echt wat kunnen worden gedaan met de inbreng van de inwoners. Wanneer er belangen van de inwoners bij komen kijken, heeft burgerparticipatie vaak een groot genoeg effect om te zorgen dat het beleid slaagt. Samen kunnen gemeente en inwoners tot beleid komen dat beter aansluit bij de wensen van de inwoners en toch het doel van de gemeente bewerkstelligt. Door te zorgen dat er genoeg gedaan kan worden met de kennis, ervaringen en inzet van de inwoners kan een goed participatieproces zorgen voor meer draagvlak. In sommige gevallen echter zorgen wet- of regelgeving van hogere overheden, eigen eerder beleid of eigen regelgeving voor beperking ten opzichte van de mogelijkheden tot het inzetten van burgerparticipatie.

Is het beleidsonderwerp geschikt? Hebben inwoners kennis en/of ervaringen op dit beleidsonderwerp?

In hoeverre vinden inwoners belangrijk wat er gebeurt? Vaak zijn inwoners sneller geneigd mee te denken als het directe invloed heeft op de woon- en leefomgeving. Maar de betrokkenheid van de Waalrese inwoners moet niet onderschat worden. De klankbordgroep De Kracht van Waalre is daar een goed voorbeeld van. Over het algemeen geldt, hoe minder abstract een onderwerp, hoe makkelijker het is om gemotiveerde inwoners te vinden die mee willen praten, maar veel onderwerpen zijn begrijpelijk te maken, zelfs wanneer deze abstract zijn. Bij het tot stand komen van de afvalfiets heeft de gemeente de inwoners laten zien wat er allemaal komt kijken bij afvalverwerking om zo tot een goed, uitvoerbaar idee te komen. Bij veel onderwerpen is het mogelijk om inwoners deskundig te maken.

Is er voldoende tijd voor burgerparticipatie in dit beleidsproject?

Tijd is bij burgerparticipatie een belangrijke factor. Burgerparticipatie is vaak niet de snelste manier om voor de gemeente iets te bewerkstelligen, maar wel de manier om te zorgen dat de belangen, de kennis en de creativiteit van de inwoners mee wordt genomen in het maken van beleid en dat er vervolgens draagvlak wordt gecreëerd. Er is voldoende tijd nodig om te zorgen dat inwoners zich kunnen laten horen en dat er een samenwerking kan ontstaan. Vooral in het voortraject neemt dit tijd in beslag, maar dit kan vervolgens leiden tot een snellere besluitvorming en minder bezwaren, hetgeen weer tijdwinst oplevert. Een reële tijdsplanning kan hierbij inzicht verschaffen.

Is het college en/of de raad bereid om een actieve bijdrage te leveren?

Het college en de raad moeten bereid zijn zich te committeren aan zowel het participatieproces als de uitkomsten daarvan. Dit betekent waar nodig noodzakelijk budget beschikbaar stellen en actief optreden tijdens het proces. Daarbij is het belangrijk om de resultaten van burgerparticipatie zwaar te laten wegen in de besluitvorming en inwoners te informeren over hoe hun inzet is meegenomen.

Is er voldoende geld en ambtelijke tijd beschikbaar?

De benodigde capaciteit en budget is afhankelijk van de grootte van het project, maar aangezien er zoveel mogelijk moet worden uitgegaan van de kracht van de inwoners, zijn dit twee factoren die mogelijk aangepast kunnen worden om ruimte te bieden aan de samenwerking tussen gemeente en inwoners. De kosten van de ambtelijke tijd en het proces moeten gedekt kunnen worden.

Wanneer er niet wordt gekozen om een vorm van participatie aan te gaan, dan is het nog altijd wel belangrijk dat de inwoners goed en tijdig worden geïnformeerd over beleidstrajecten, plannen, visies, projecten en besluiten.

Nadat de afweging is gemaakt om een project of traject wel met burgerparticipatie te doen, is de volgende stap om vast te stellen welke mate van invloed de inwoners dan gaan hebben.

2.6 Rolverdeling

Projecten en trajecten die tot stand komen met behulp van inwoners zijn vaak veel omvattende processen. Het voegt een extra laag toe aan de driedelige organisatie van de gemeente. Om misverstanden te voorkomen is het belangrijk dat de nu uit vier onderdelen bestaande machine weet wat ieders rol en verantwoordelijkheid is aan de voorkant van een project of traject.

2.6.1. De rol van de raad

Traditioneel heeft de gemeenteraad drie rollen, maar met betrekking tot burgerparticipatie worden deze rollen net wat anders ingekleurd:

- *Kaderstellend*

De gemeenteraad geeft aan wat hij wel of niet zal doen met de uitkomsten van burgerparticipatie en hoe hij zich verhoudt ten opzichte van burgerinitiatieven. Het van tevoren vaststellen hoe de raad om zal gaan met burgerparticipatie geeft houvast aan de inwoners en de ambtelijke organisatie. Het bouwt het vertrouwen op. Daarnaast kan de gemeenteraad bij het formuleren van algemene kaders bij een belangrijk onderwerp zelf een burgerparticipatieproces starten, maar daarbij blijft afstemming met het college van B&W en de ambtelijke organisatie belangrijk.

- *Controlerend*

De raad staat voor het algemeen belang van de gemeente en waarborgt dit door te controleren wat het maatschappelijk effect van burgerparticipatie is.

Als controleur kan de gemeenteraad randvoorwaarden stellen bij een door het college ingezet burgerparticipatieproces. Op deze manier kan zij makkelijker controleren of het proces vooraf, tijdens en achteraf voldoet aan de kwaliteit die de raad heeft bepaald. Ook hierbij is communicatie van belang, zowel naar de ambtelijke organisatie als naar de betrokken inwoners.

- *Volksvertegenwoordigend*

Deze rol kan mogelijk het meest veranderen. Inwoners hebben niet meer voor alle onderwerpen de raad nodig om hun gemeentelijke belangen te behartigen, maar doen dit liever zelf. Dit is geen afbreuk aan het representatieve gedeelte, maar juist een aanvulling. De directe democratie zorgt voor betere belangenbehartiging en een verbetering van de woon- en leefomgeving, terwijl de representatieve democratie zorgt voor stabiliteit, continuïteit en toe ziet dat alle belangen van de betrokkenen ook echt zijn meegewogen.

Bij de rol van de inwoners wordt inzichtelijk gemaakt welke bestuursstijl past bij welke mate van betrokkenheid van de inwoners.

2.6.2. De rol van het college

De rol van het college, aangezien een van de leden portefeuillehouder burgerparticipatie is, is dat deze opdrachtgever is van het participatieproces en hier tijdens het proces ook over zal waken. Als eerste zijn de inhoudelijke portefeuillehouders verantwoordelijk voor het correct toepassen van het afwegingskader op pagina 6. De portefeuillehouder burgerparticipatie heeft een coördinerende rol en houdt toezicht op de voorbereiding en de uitvoering van het participatiebeleid. Dit houdt in dat de portefeuillehouder burgerparticipatie controleert middels de afweging genoemd op pagina 6 of de keuze voor het al dan niet inzetten van burgerparticipatie terecht is. Als laatste kijkt het volledige college naar de afwegingen die gemaakt zijn over het al dan niet toe passen van burgerparticipatie.

2.6.3. De rol van de ambtelijke organisatie

Een specifieke rol is hier lastig vast te stellen, omdat het afhankelijk is van het project of traject en daarnaast zijn er vaak verschillende rollen en taken weggelegd bij het ambtelijk apparaat. Rollen die door medewerkers van de gemeentelijke organisatie kunnen worden vervuld zijn projectleider, beleidsmedewerker, communicatieadviseur, inhoudelijk deskundige, etc. Daarnaast is er adviseur burgerparticipatie die als motivator en expert het proces begeleidt.

Het eigenaarschap van burgerparticipatie in een beleidstraject ligt echter niet bij deze adviseur burgerparticipatie. Iedereen die betrokken is bij burgerparticipatie, en dan met name de projectleiders en beleidsmedewerkers, draagt verantwoordelijkheid voor het toepassen van de inzet van inwoners. De adviseur burgerparticipatie kan kennis van ambtenaren op het gebied van burgerparticipatie uitbreiden en verdiepen en het proces begeleiden, maar het eigenaarschap blijft bij de desbetreffende ambtenaren.

Belangrijk is, zoals staat geschreven in de Kracht van Waalre, dat ambtenaren inwoners niet slechts als klant zien, maar veel vaker als gelijkwaardige partner, geen wij-zij gevoel meer, maar een wij-mentaliteit. Om dit te bewerkstelligen werkt de gemeente aan de volgende competenties: empathie, flexibiliteit, gezamenlijk problemen oplossen, solidariteit, gezamenlijkheid, terughoudend zijn met macht, commitment, betrouwbaar gedrag, strategische blik en verbindend vermogen. Hierin gaat een nieuw strategisch personeelsplan voorzien. Met zicht op de ontwikkelingen op het gebied van burgerparticipatie, gaan de ambtenaren zich ontwikkelen tot netwerkambtenaren.

2.6.4. De rol van de inwoners

Zoals de gemeente zelf heeft verwoord in de Kracht van Waalre: "*het primaire uitgangspunt is de eigen kracht van onze inwoners.*" De rol van de inwoners kan erg verschillen op basis van de mate van betrokkenheid. Het neemt niet weg dat er altijd om kennis, ervaring, creativiteit en verduidelijking van belangen wordt gevraagd wanneer inwoners betrokken worden bij het opstellen of uitvoeren van beleid. De overkoepelende rol die de inwoner inneemt is inwoner zijn van Waalre. Vanuit dat vertrekpunt kunnen inwoners weer vanuit diverse rollen betrokken worden, zoals bijvoorbeeld als ondernemer, belanghebbende, bewoner, spreekbuis of deskundige. Inwoners kunnen dus vanuit verschillende rollen het beleid helpen op te stellen of uit te voeren.

De rol van de inwoners is, net als de rol van de ambtelijke organisatie, breed. Er zijn namelijk verschillende rollen die ingenomen kunnen worden, afhankelijk van de mate waarin de gemeente de inwoners betreft bij beleidsvorming. De gemeente Waalre en

haar inwoners maken gebruik van alle mogelijke rollen die zijn vastgelegd in de zgn. participatieladder.

2.6.5. Participatieladder

De participatieladder is een instrument om duidelijk in beeld te brengen welke rol de inwoners kunnen hebben bij een burgerparticipatieproject. Dit gaat van vrij weinig invloed tijdens het proces tot het initiatiefnemen van een bepaalde visie, beleid of idee.

Die verschillende rollen hangen samen met bestuursstijlen. Deze stijlen geven aan wat de rol van de bestuurders is in het burgerparticipatieproces en welke houding ze aannemen ten opzichte van het project.

Trede	De inwoner...	Bestuursstijl
Zelf organiseren	organiseert en voert zelf projecten uit.	Faciliterend
Meebeslissen	is medeverantwoordelijk voor beslissingen.	Delegerend
Coproduceren	werkt intensief met de gemeente mee aan plannen of beleid.	Samenwerkend
Adviseren	genereert ideeën en oplossingen voor een goed advies binnen een beleidsthema.	Participatief
Raadplegen	geeft zijn mening of kennis rond een beleidsonderwerp.	Consultatief
Informereren	Krijgt informatie over besluiten rond een beleidsonderwerp	Autoritair

2.7 Participatievorm

Na het vaststellen van de rollen van de betrokkenen, wordt gekeken welke vorm van burgerparticipatie in het project het beste kan worden toegepast. Er bestaan tientallen vormen. Via de website <http://www.participatiewijzer.nl/De-Participatiewijzer> van Prodemos wordt hierover nadere informatie gegeven. Welke vorm het beste past is afhankelijk van de rol die de inwoners is toebedeeld en welk resultaat de gemeente met burgerparticipatie wil bereiken. Hieronder de vormen op basis van de treden van de participatieladder.

Raadplegen	Adviseren	Coproduceren	Meebeslissen
- Burgerpanel	- Adviesraden	- ABCD-methode	- Drietrapsraket
- Debatwedstrijd	- Ambassadeurswerk	- Digitaal of thuis mee ontwerpen	- Wijkcheques
- E-participatie	- Bronmethodiek		
- Gibson-methode	- Burgeradvieskring		
- Internetpanel	- Burgerpanel		
- Opiniewijzer	- Charette		

<ul style="list-style-type: none"> - Raadspanel - Begrotingswijzer - Dialogoethodiek 	<ul style="list-style-type: none"> - Consensusconferentie - Creatieve concurrentie - Deliberatieve peiling - Delphi-methode - Digitaal of thuis mee ontwerpen - Dorpswaardering - Drietrapsraket - Focusgroep - Gibson-methode - Inspiratiebezoek - Metaplan - Olympiade-conferentie - Opiniewijzer - Ouderenproof - Paled-methode - Participatief begroten - Praatcafé - Scenariomethode - Schouw - Stadsdebat - Veiling - Versnellingskamer - Burgerjury 	<ul style="list-style-type: none"> - Lerende gemeenschap - Motiemarkt - Oasis game - Wijkcheques 	
--	---	--	--

De vormen die in Waalre veel worden gebruikt en waarmee ook succes is geboekt zijn:

- o Klankbordgroepen
- o Denktanks
- o Adviesraden
- o Informatieavonden
- o Bouwteams

Dit zijn participatievormen waarvan blijkt dat deze werken in Waalre en een toegevoegde waarde hebben voor en gewaardeerd worden door inwoners. De focus ligt vooral op de treden 'raadplegen' en 'adviseren'. De participatieladder beschikt echter over meer treden. In de Kracht van Waalre wordt gesproken over nieuwe werkvormen. Innovatie op het gebied van samenwerking met inwoners biedt kansen. Uitbreiding naar "hogere treden" is dan nodig. Vormen als een motiemarkt, een stadsdebat of een praatcafé zouden vanwege het samenbrengen van de gemeente en de inwoners goed bij Waalre passen. Hier moet mee geëxperimenteerd worden. Het strategisch communicatieplan, dat op dit moment wordt opgesteld, haakt hier op in door in de Roadmap 2018-2020 als ideeën inwonerspanels, inwoner videoreports en netwerkcafés op te nemen.

2.7.1. Burgerpeiling en inwonerspanel

Waalre beschikt ook over twee aparte vormen die door worden ingezet waar ook speciaal budget voor is vrijgemaakt. De burgerpeiling is een instrument om inwoners eens per drie jaar te consulteren om een spreekwoordelijke thermometer in de samenleving te steken. Met behulp van een modelvragenlijst worden het welzijn, de betrokkenheid van

de inwoners, de sterke punten, maar ook de verbeterpunten van de gemeente Waalre in beeld gebracht.

Bij het inwonerspanel kunnen inwoners zich online aanmelden en krijgen ze een viertal keer per jaar een uitnodiging om een vragenlijst in te vullen. Hierin komen actuele onderwerpen die in de Waalre spelen aan bod, zoals de woon- en leefomgeving, de dienstverlening van de gemeente en de prestaties op het gebied van zorg en welzijn.

2.8 Evaluatie en afronding

Nazorg is altijd en zeker bij burgerparticipatie een zeer essentieel onderdeel. Wanneer de uitvoering van een project van start gaat en inwoners hebben daar geen rol meer in, dan wordt er gezamenlijk bekeken of de samenwerking langer door zal blijven gaan of dat het als afgesloten kan worden bestempeld. Hiermee wordt het verwateren van contacten tussen inwoners en gemeente tegengegaan.

Het is belangrijk om altijd een afsluitend gesprek te houden met de inwoners, ambtenaren en de wethouder die het beleid hebben opgesteld om te inventariseren wat er bij de alle betrokkenen als goed en als minder goed werd ervaren. Hierin worden dan zowel het proces, als de samenwerking tussen de gemeente en de inwoners geëvalueerd. Samen wordt ook gekeken of het doel van het project behaald is. Daarnaast biedt dit meteen de mogelijkheid voor de inwoners om aan te geven of zij graag betrokken willen blijven bij het project, mits dit mogelijk is, en of zij de samenwerking met de gemeente op een andere manier zouden willen doorzetten.

Een van de onderdelen om een burgerparticipatieproject als succesvol te bestempelen is een gezamenlijke afronding waar zowel de inwoners als de gemeente op een prettige manier tot een afsluiting komen. De betrokken inwoners voelen zich en zijn voor een deel vaak verantwoordelijk voor het eindresultaat en deze groep geen kans bieden tot het gezamenlijk beëindigen of voortzetten van de samenwerking kan leiden tot een verlies van vertrouwen van de inwoners in de gemeente. Het Huis van Waalre biedt hierin de mogelijkheden om dit feestelijk of zakelijk te doen, zolang het maar samen wordt gedaan om de kracht van Waalre te behouden.

3. Burgerinitiatief

3.1 Definitie

Een burgerinitiatief is een speciale vorm van burgerparticipatie. Zoals de participatieladder op pagina 10 laat zien, ligt bij vrijwel alle vormen van participatie het initiatief van zowel het plan als het betrekken van de inwoners bij de gemeente. Bij een burgerinitiatief komt het plan vanuit de inwoners en is het aan de gemeente om de initiatiefnemers te ondersteunen wanneer hier om gevraagd wordt. Burgerparticipatie verandert in deze situatie in overheidsparticipatie.

3.1.1. Formeel

Waalre beschikt over de mogelijkheid om een formeel burgerinitiatief in te dienen, de Verordening Burgerinitiatief. Hierbij kan een inwoner van de gemeente een onderwerp aan de raad voorleggen dat bijvoorbeeld kan gaan over een probleem dat wordt signaleerd, een verzoek of een suggestie voor een bepaalde koers of beleid, met daarbij een onderzoeksvraag, een oplossingsrichting of misschien al een uitgewerkt voorstel.

Om dit bij de raad op de agenda te krijgen moet iemand inwoner van Waalre zijn, 16 jaar of ouder en minimaal 250 handtekeningen hebben van andere inwoners van Waalre die ook 16 jaar of ouder zijn. Er is echter in de veertien jaar dat deze verordening bestaat nog geen gebruik van gemaakt en deze past ook niet meer goed bij de huidige visie op burgerparticipatie en burgerinitiatieven.

3.1.2. Informeel

Wanneer een gemeente om meer kennis, creativiteit en organiserend vermogen van inwoners vraagt met betrekking tot de woon- en leefomgeving, is het niet bij ieder goed initiatief van inwoners nodig om dit via de raad te formaliseren. Zeker in Waalre, waar de gemeente de waarde van kleinschalige ideeën inziet en hier, wanneer mogelijk, in wil faciliteren om deze initiatieven te realiseren. Laagdrempeligheid om ondersteuning te vinden bij een burgerinitiatief is belangrijk om ook uitnodigend over te komen.

Een initiatief, wanneer dit ondersteuning van gemeente vereist, is een idee om iets *wel* te doen. Het is dus geen klacht of bezwaar, want daar zijn andere wegen voor.

Naast dat een burgerinitiatief een idee moet zijn om iets wel te doen, zijn er nog enkele andere voorwaarden:

- *Het is zoveel mogelijk uit eigen beweging tot stand gekomen.*
 - Het initiatief ligt echt bij de inwoners zelf en is dus niet afkomstig van de raad.
- *Het dient een algemeen belang.*
 - Het heeft een meerwaarde voor de buurt en/of Waalre en er is geen winstoogmerk.
- *Er is ondersteuning van de gemeente nodig.*
 - Er zijn faciliteiten of expertise van de gemeente nodig om het initiatief te realiseren. Het eigenaarschap van het initiatief blijft bij de inwoners liggen, maar het is aan de gemeente om te faciliteren waar nodig.

De gemeente ziet graag dat inwoners zich uitgedaagd voelen om met ideeën voor de samenleving te komen. De kracht van deze gemeente zit hem dan ook in de samenwerking tussen de inwoners en de gemeente. Ideeën ter verbetering van de woon- en leefomgeving moeten dan ook niet alleen vanuit de gemeentelijke organisatie komen, maar juist vanuit de inwoners. Zij weten immers als geen ander wat er leeft in de buurt en onder de mensen en wat wensen en behoeften zijn.

3.2 Afweging

3.2.1. Gemeentelijk beleid

Zelfs als er aan de voorwaarden is voldaan, zal de gemeente moeten kijken of het mogelijk is het initiatief te ondersteunen. Mocht een initiatief niet goed aansluiten bij beleid of een visie, dan zal er altijd eerst gekeken worden of het beleid aangepast kan worden. Hierdoor wordt het traject wel langer omdat de gemeenteraad er dan mogelijk over moet beslissen.

Wanneer een initiatief haaks staat op het beleid van de gemeente, kan het zeer ingewikkeld worden het toch te realiseren.

De gemeente zal echter altijd kijken of het initiatief wel ondersteund kan worden en op welke manier. Hierbij wordt het uitgangspunt 'Ja, mits' en niet 'Nee, tenzij' gehanteerd. Mocht het dan toch niet mogelijk zijn, moet het gemotiveerd worden afgewezen. Open en duidelijke communicatie blijven altijd van wezenlijk belang.

3.2.2. Draagvlak

Een van de voorwaarden is 'Het dient een algemeen belang'. Dit betekent dat het initiatief ook werkelijk de straat/buurt/gemeente kan verbeteren volgens de belanghebbenden. Er zal door initiatiefnemer moeten worden vastgesteld of er daadwerkelijk draagvlak is. Het college zal moeten controleren of de initiatiefnemer dan ook echt de belangen van het betrokken gebied vertegenwoordigt met het initiatief.

3.3 Ondersteuning

Burgerinitiatieven kunnen erg verschillen in welke ondersteuning er nodig is om het tot een geslaagd eindpunt te brengen.

De gemeente kan de volgende vormen ondersteuning bieden:

- Praktische ondersteuning
 - Ruimtes voor vergaderingen
 - Kopieerfaciliteiten
 - Het verschaffen van voorbeelden van projectplannen
 - PR
 - Budget
- Expertise inbrengen
 - Regels
 - Gebruiken
 - Procedures
- Ervaringen van andere initiatieven inbrengen
 - Aandachtspunten vanuit andere initiatieven
 - Tips en tricks
- Procesondersteuning
 - Verduidelijking te komen stappen
 - Idee omzetten naar concrete activiteiten

4. Uitvoering

4.1 Burgerparticipatie

4.1.1 Adviseur burgerparticipatie

Om de visie van de Kracht van Waalre te realiseren en deze kadernota succesvol tot uitvoering te laten komen, is een ambtenaar met veel inhoudelijke kennis met betrekking tot burgerparticipatie onmisbaar. Deze persoon is nodig om de stap van ad hoc omgaan met burgerparticipatie naar een gestructureerde omgang met burgerparticipatie te maken. Het betreft een visionair die de organisatie kan sturen naar het ideaalbeeld dat wordt neergezet in de Kracht van Waalre. Hiervoor zal een adviseur burgerparticipatie voor twee jaar worden aangesteld.

De adviseur burgerparticipatie beschikt over veel kennis over het onderwerp en welke mogelijkheden er zijn. Deze adviseur burgerparticipatie zal het burgerparticipatieproces begeleiden. De vervolgstappen die in dit hoofdstuk en in de planning naar voren komen, De slag van kaders naar concrete instrumenten en handleidingen, zullen door de adviseur burgerparticipatie worden uitgevoerd. Deze persoon zal een grote rol spelen bij het ontwikkelen van de omgevingsvisie en de mogelijkheden die daar liggen voor de samenwerking tussen de gemeente en de inwoners.

De adviseur burgerparticipatie is *het* aanspreekpunt voor inwoners, medewerkers en bestuur, maar is niet de "eigenaar" van het onderdeel burgerparticipatie in beleidstrajecten. De adviseur burgerparticipatie is juist de persoon die ervoor zorgt dat de medewerkers en het bestuur straks zelf met expertise de samenwerking met inwoners aangaan.

Bij burgerinitiatieven is de adviseur burgerparticipatie de persoon die het initiatief in ontvangst neemt via het e-mailadres burgerinitiatief@waalre.nl en de initiatiefnemer uitnodigt het idee te presenteren aan de adviseur burgerparticipatie en betrokkenen uit de ambtelijke organisatie. Wanneer de gemeente het initiatief kan ondersteunen, is het de bedoeling dat het vervolgproces begeleid wordt door de ambtenaren die betrokken waren bij de presentatie. De adviseur burgerparticipatie biedt ondersteuning aan de betrokken ambtenaren, maar het eigenaarschap van de ondersteuning aan de initiatiefnemer ligt niet bij de adviseur burgerparticipatie

4.1.2. Kopje burgerparticipatie bij collegeadviezen en raadsvoorstellen

Burgerparticipatie wordt gestructureerd ingezet. Om medewerkers hierin te ondersteunen, komt er in het standaardformat van collegeadviezen en raadsvoorstellen een kopje 'burgerparticipatie' bij. Onder dit kopje wordt ingevuld wat de invloed van de inwoners is bij het desbetreffende onderwerp en de bijpassende bestuursstijl zoals aangegeven in de participatieladder op pagina 10. Er wordt ingevuld welke participatievorm is gekozen waar de tabel op pagina 10 en 11 helpt met het maken van de keuze. Indien er niet voor burgerparticipatie is gekozen of hier geen sprake van is bij het desbetreffende onderwerp, wordt onder dit kopje gemotiveerd aangegeven waarom burgerparticipatie geen rol speelt. Het afwegingskader op pagina 6 is hierbij leidend.

4.1.3. Communicatie

Er wordt gezorgd dat deze kadernota zowel intern als extern bekend is bij alle betrokkenen. Intern ligt de verantwoordelijkheid bij de adviseur burgerparticipatie. Deze persoon borgt dat burgerparticipatie structureel en juist wordt ingezet door de rol van aanjager, coach en motivator te vervullen.

Extern worden de bekende media als de Schakel, de website, en facebook ingezet. Daarnaast zal aan de hand van nieuwe, interactieve vormen deze nota bekend gemaakt worden bij de inwoners.

Om het makkelijker te maken voor inwoners om meer te weten te komen over trajecten met burgerparticipatie of burgerinitiatieven zal er een apart link komen op de website van de gemeente met daarin informatie over burgerparticipatie en burgerinitiatieven. Hier zal onder andere ook deze nota te vinden zijn, maar ook initiatieven van de inwoners die ondersteund worden door de gemeente en projecten waarin burgerparticipatie een rol heeft gespeeld of speelt.

4.2 Burgerinitiatieven

4.2.1 Uitvoering

De uitvoering van een burgerinitiatief wordt opgedeeld in zes overzichtelijke hoofdstappen. Hieronder wordt weergegeven wat er voor het zetten van deze stappen moet gebeuren. Aangezien ieder burgerinitiatief anders is, is het meer op hoofdlijnen weggezet dan tot in de detail uitgewerkt.

Stap 1. Initiatief

De eerste stap is het indienen van een initiatief via het emailadres burgerinitiatief@waalre.nl. Deze inbox wordt beheerd door de adviseur burgerparticipatie. Binnen twee weken krijgt de initiatiefnemer een antwoord waarin hij of zij wordt uitgenodigd om het plan te presenteren. De algemene eisen aan de inhoud van de presentatie zijn:

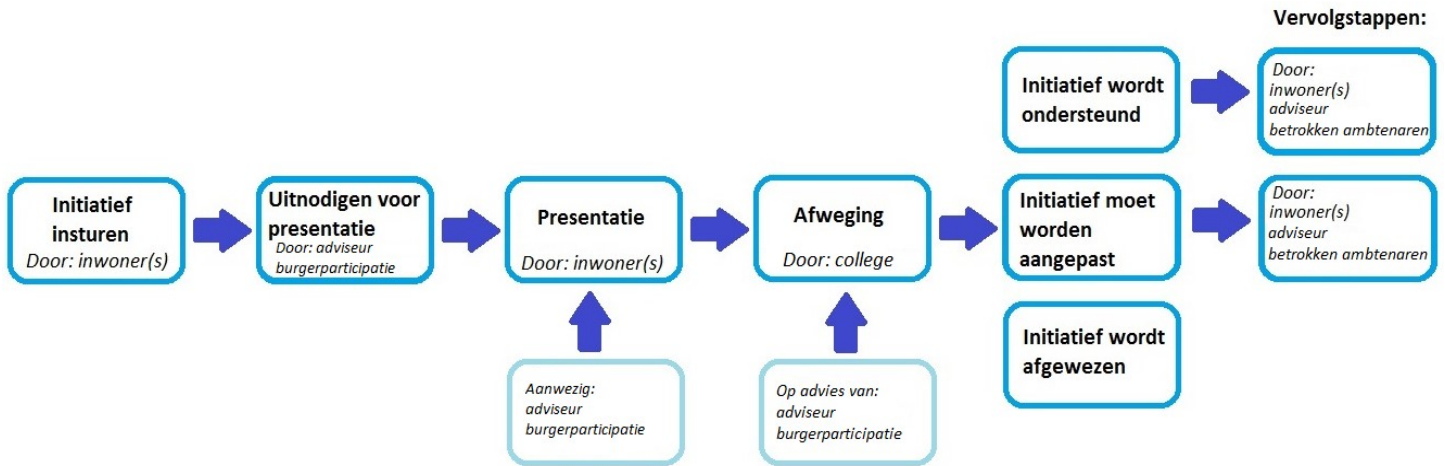
- Wat is het idee?
- Wat doen we zelf?
- Hoe ziet de rol van de gemeente eruit in dit plan?

Afhankelijk van de inhoud en de schaal van het initiatief kan er gevraagd worden over extra elementen na te denken en deze te verwerken in een presentatie. De adviseur burgerparticipatie zal is bij deze presentatie aanwezig en zal na de presentatie het gesprek aangaan om achter aanvullende informatie te komen.

Wat is de motivatie van de inwoner? Zijn er achterliggende gevoeligheden en knelpunten die tot dit initiatief hebben gezorgd? Om hier achter te komen, moet er wederzijds vertrouwen zijn en moet de inwoner ook open communiceren.

Heeft de initiatiefnemer voldoende drive om het project tot het einde door te zien? Er moet duidelijk zijn wat er verwacht kan worden van de gemeente en wat de inzet van de inwoners gaat inhouden. Het eigenaarschap blijft immers bij de inwoners dus de uitvoering en de inspanning zal voor het grootste gedeelte ook daar liggen.

Op basis van de kennis vergaard bij de presentatie en het daarop volgende gesprek, adviseert de adviseur burgerparticipatie het college over het ondersteunen van het initiatief. Het college maakt vervolgens de keuze of het initiatief wordt ondersteund en zal hierover middels een raadsinformatiebrief de raad informeren. Indien het beschikbare budget niet voldoet of de raad om andere redenen op voorhand een besluit moet nemen rondom het betreffende burgerinitiatief zal het college een raadsvoorstel voorbereiden.

Stap 2. Definitie

In deze stap, die gedeeltelijk ook behandeld wordt tijdens het voortraject en de genoemde presentatie in de eerste stap, moeten de doelen en het beoogde resultaat duidelijk worden vastgesteld. De initiatiefnemer neemt hierin het voortouw, maar de ondersteuning vanuit het ambtelijk apparaat kan er voor zorgen dat het geformuleerd wordt op een manier die, afhankelijk van de grootte van het initiatief, het besluitvormingstraject soepeler kan laten verlopen.

Stap 3. Ontwerp en besluit

Het initiatief wordt hier geconcretiseerd. Er wordt duidelijk uiteengezet welke stappen er gezet gaan worden om tot het vastgestelde resultaat te komen. Hiermee kan zowel de initiatiefnemer als de gemeente beter zien of het realiseren van het initiatief wel in de juiste richting gaat.

De complexiteit van het initiatief zal hier een rol in kunnen spelen, maar het is van belang dat het simpel blijft. Duidelijkheid over te nemen stappen is nodig, maar dit moet niet te gecompliceerd worden.

Het belangrijkste is dat neer wordt gezet welke stappen genomen gaan worden door de initiatiefnemer en de gemeente en welke mogelijke risico's het initiatief met zich brengt. Zo kan er gedacht worden aan belanghebbenden die tegen het initiatief zijn of een lastig besluitvormingstraject als het voor goedkeuring naar de raad moet.

Stap 4. Voorbereiding

De initiatiefnemer zal in deze stap een plan van aanpak maken. De gemeente kan hierin ondersteunen en controleren dat er niet te veel wordt afgedwaald van het beoogde

resultaat. Dit is de stap waarin door beide nog gekeken kan worden of er afwijkingen ontstaan en of de initiatiefnemer nog kleine dingen wil aanpassen.

Tijdens deze stap ligt bij de gemeente ook de taak om uitvoerende diensten van de gemeente en mogelijk betrokken organisaties in contact te brengen met de initiatiefnemer om te zorgen voor goede afstemming.

Stap 5. Uitvoering

De uitvoering zal in vrijwel alle gevallen van een burgerinitiatief bij de initiatiefnemer en andere inwoners terecht komen, maar de gemeente heeft de taak om te monitoren of het volgens plan verloopt. Zij kan ondersteuning bieden als de inwoners ergens vastlopen en waken voor het budget, de tijd, de kwaliteit en het delen van informatie met belanghebbenden.

Stap 6. Nazorg en evaluatie

Wanneer het burgerinitiatief succesvol is afgerond, dan hoort dit natuurlijk gevierd te worden. Er moet aandacht worden geschonken aan het werk van de initiatiefnemer en gezorgd worden voor bekendheid door een bericht in de Schakel, op facebook en op de website. Op deze manier kunnen andere inwoners ook geïnspireerd raken.

Dit betekent echter nog niet het einde van de samenwerking. Zowel voor de initiatiefnemer als voor de gemeente is een evaluatie zeer waardevol. Voor de initiatiefnemer is dit de kans om aan de gemeente te laten weten waar de ondersteuning goed was en waar deze verbeterd kon worden. Daarnaast kan de initiatiefnemer er zelf wat van leren en dit meenemen voor een mogelijk volgend initiatief of doorgeven aan andere betrokken inwoners.

Voor de gemeente is dit om te leren of een van de volgende gebieden aangepast zou moeten worden voor een nog een betere samenwerking in de toekomst:

- Rol van de gemeente
- Activiteiten
- Organisatie
- Uitvoering
- Beleid

De vorm van de evaluatie kan door de gemeente bepaald worden samen met de initiatiefnemer. Uiteraard moet tijdens het traject het vertrouwen er zijn dat door beide partijen kan worden aangegeven wanneer iets niet verloopt zoals gepland or gewild. Open communicatie van beide kanten kan alleen maar bijdragen aan het succes van het initiatief.

4.2.2. Intrekken verordening burgerinitiatieven

Waalre beschikt over een verordening burgerinitiatieven, een formele manier om een initiatief met 250 handtekeningen op de agenda van de raad te zetten, zoals is beschreven op pagina 12 en 13. Er is echter nog nooit gebruikt gemaakt van deze verordening sinds deze is vastgesteld door de raad in 2003. Na veertien jaar is er dan

ook veel veranderd ten aanzien van burgerparticipatie en burgerinitiatieven. Deze verordening legt de drempel door de handtekeningen redelijk hoog. Door het e-mailadres en de werkwijze van het informele burgerinitiatief is de verordening niet meer toepassing op de huidige samenleving. Het intrekken van de verordening ligt dan ook voor de hand.

4.3. Planning

Wat	Hoe	Wanneer	Wie
Intrekken verordening Burgerinitiatief	Na het vaststellen van de werkwijze in de nota is de verordening overbodig. De raad trekt deze in.	6 februari en 20 februari	Raad
Adviseur burgerparticipatie	Adviseur burgerparticipatie voor twee jaar aanstellen	Maart	College
E-mailadres	burgerinitiatief@waalre.nl	April	Adviseur burgerparticipatie
Communicatietraject - Intern - Extern Opstellen en uitvoeren	Schakel, Facebook, website kadernota bekendmaken. Zorgen dat het bekend wordt in de organisatie.	April, mei, juni	Adviseur burgerparticipatie, Team communicatie, beleidsmedewerkers
Webpagina	Een aparte tab maken op de website van Waalre met burgerparticipatieprojecten en burgerinitiatieven	April, mei	Adviseur burgerparticipatie, projectleiders, webteam
Toolbox	Toolbox ontwikkelen met hulpmiddelen voor medewerkers	April, mei	Adviseur burgerparticipatie
Handleiding burgerinitiatieven	Concreet inzichtelijk maken wat het proces van een burgerinitiatief inhoudt en hoe inwoners het kunnen aanpakken	Mei, juni	Adviseur burgerparticipatie

5. Bibliografie

Blom, R., Bosdriesz, G., Heijden, J. v.d., Zuylen, J. v. & Schamp, K. (2010). *Help een burgerinitiatief!* Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Hermans, R. (2016). *De gemeente Waalre zijn we samen.* Waalre.

Naem, N. v. (2017). *Burgerpeiling 2017 gemeente Waalre.* Maasbergen: Citisens.

Peeters, B. (2012). *Burgerparticipatie in de lokale politiek: een inventarisatie van gemeentelijk beleid en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie.* 2012: ProDemos - Huis voor democratie en rechtsstaat.

Gemeente Waalre (2005). *Handreiking Interactieve beleidsvorming en profilering gemeenteraad.* Waalre: Gemeente Waalre.

Gemeente Waalre (2013). *Model voor het Organiseren van Dienstverlening en Democratie.* Waalre: Gemeente Waalre .

Gemeente Waalre (2016). *De Kracht van Waalre.* Waalre: Gemeente Waalre.